

Bakó Endre

Tóth Árpád és Nagy Zoltán barátsága

Nagy Zoltán személyiségét és életművét előbb ismertetni kell, mielőtt az olvasó azt kérdezné: kiről van szó tulajdonképpen? Röviden: a *Nyugat* egyik megbecsült költője, főmunkatársa, neve egy időben a címlapon is fel volt tüntetve. Pályatársai körében nagy megbecsülésnek örvendett, hivatkozhatunk Babits vagy Kosztolányi méltató írásaira.¹ Érmihályfalván, a Partiumban született 1884. május 15-én, módos zsidó kereskedő családban. Eredeti neve Grosz. Középkolai tanulmányait a debreceni Állami Főreáliskolában végezte, majd jogot tanult Debrecenben, Budapesten és Párizsban. Már gimnazista korában szorgalmasan ismerkedik idegen nyelvekkel, a latinnal, a franciával (a reálgimnáziumokban csak a német nyelv volt kötelező), a Sorbonne-on inkább irodalomtörténetet hallgat, semmint jogi előadásokat, a francia költőket anyanyelvükön olvassa. Ennek ellenére kitart a jogi pálya mellett, sikeres ügyvédként egzisztált Debrecenben és Budapesten, miközben rendszeres irodalmi munkásságot folytat. 1907-ben lépett a szélesebb nyilvánosság elé *Hónapos szobákból* című kötetével, amely Reviczky Gyula és Makai Emil hatásáról árulkodik, lévén bennük – ahogy Kardos Pál érzékelte – egy „kis adag érzélgősség.”² Nagy Zoltán költői univerzumának centruma ebben a kötetben saját lelkivilágának kivetítése, akárcsak Tóth Árpádnak, ami olykor feldúsul nagyobb távlatú témákkal is.

A viszonylag kis tér, a redukált belső világ némileg kitágul *Csend! Aranymadár* (1913) című kötetének verseiben. A kozmikus magány, az elmúlás, a bánat ugyan továbbra is egyik fő szólama a gyűjteménynek, azonban olykor „a zengő élet tova ragadja”, s az „asszonytekintetek, mint szívére dobált rózsák”, képesek ideig-óráig a szerelem illúziójában, sőt az erotika opálos atmoszférájában ringatni. Az *Érmelléki ének* meg a szülőföld dirambusa: „Belőletek hadd szüreteljek én / Aranyzín bort: az aranyos derűt.”

Életében három kötete jelent meg, harmadiknak az *Elégiák* (1923), amely részben folytatása korábbi kötetének, részben egy reálisabb szemlélet nyitánya. Ezt mind a tíz költeményből álló *Jelenések* című kompozíció, mind a *Levél Tóth Árpádhoz* című költemény bizonyítja. („Ünom a rímet. Érces csendülése / Fülem vakítja.”) Nagy Zoltán 1945. július 4-én rablógyilkosság áldozata lett, az *Álmomban zene* című kötet (1924–1944 között írt versek) 1947-ben látott napvilágot. E versek lírai hőse többnyire már a valóság szilárdabb talaján áll, van szava a háborúról, a forradalmakról, a korszak embert próbáló szorításairól [pl. *Zsidócsillag*, *Zord idők*].

1 „[Nagy Zoltán] Új verskötetét szinte a lezajlott nagyszerű lírai periódus utolsó fontos és maradandó monumentumának érezzük. Ehhez a könyvecskéhez, melyet ma talán kevesen olvasnak, sokan fognak visszatérni.” Babits Mihály, *Könyvről-könyvre. Nagy Zoltán: Elégiák*, *Nyugat* 1924/2.; „[Nagy Zoltán] Elegáns, öntudatos és tisztult lírikus.” Kosztolányi Dezső, *A debreceniek. Két költő*, A Hét 1913. április 13. <https://mek.oszk.hu/05500/05546/05546.htm>

2 Nagy Zoltán, *Ének a magasban. Összegyűjtött versek*, szerk. Végh György, bev. Kardos Pál, Magvető, Budapest, 1962.

Nagy Zoltán két évvel Tóth Árpád felett járt a debreceni Állami Főreáliskolába, s érettebb éveiben az önképzőkör vezéralakja volt. Minthogy ötödikes korában Tóth Árpád is önképzőköri tag lett, ismerniük kellett egymást, de csak távolról, ebben a korban két év még számottevő intellektuális választóvonal lehet. Nem meglepő tehát, hogy Kuthy Sándornak 1908 októberében azt írja Budapestről: Kovács József „Nagy Zoltánnal is megösmertetett.”³ [30.] Az ismeretség hamar bizalmas baráti színezetet öltött a két rokonlelkű, hallgatóköltő között. Ezt Tóth Árpád meg is fogalmazza: „Oláh Gáborral néha találkozom a könyvtárban, de afféle kedves és jóleső beszélgetések, aminők kettőnk között – mármint maga és én köztem – keletkezni szoktak, velem nemigen folytathatók” [46.]. Ehhez bizonyára a közös iskolai emlékek is hozzájárultak.

Nagy Zoltán számos baráti gesztusa közül íme, egy kedves epizód: Tóth Árpád a *Fekete rózsák kertje* címet szánta első kötetének (a fekete rózsza szintagma több versében előfordul, a *Kisvendéglőben* címűben kétszer is!). Tóth Zoltán (testvére) a címlapot is megtervezte, de amíg kötete a nyomdában munka alatt állt, megjelent Lőrinczy György *Fekete rózsák között* című versgyűjteménye. Ekkor Tóth Árpád a kötetcímet *Hajnali szerenádra* módosította, amely a *Nyugat* kiadásában jelent meg. „Mikor a vers elkészült, a költő egy debreceni kávéházban megmutatta Nagy Zoltánnak és Hajdú László banktisztviselőnek. Ezután a társaság – késő éjszaka – kocsiba ült, magával vitt néhány szál cigányt és valóságos szerénadot adott Annuska (Lichtman Anna debreceni leány, később a költő felesége) ablaka alatt.”⁴

Déry Tibor 1917 februárjától 1919-es emigrációjáig közel állt Tóth Árpádhoz, s tanúsítja, hogy a költő legjobb barátja Havas Gyula és Nagy Zoltán volt, „úgy emlékszem baráti szeretete aránytalanul megemelte írói rangjukat.”⁵ Ha Nagy Zoltánt ügyvédi munkája egy-egy napra Budapestre szólította, este valamelyik neves vendéglőben vendégül látta a Tóth-házaspárt, „Tóth Árpádné jól megfontolt választása szerint.”⁶ Kétségtelen, egykori debreceni hírlapíró társa, Havas javára elfogult volt, némelykor Nagy Zoltán dolgait is túlértékelt, máskor nem tartózkodott a bíráló megjegyzésektől. Nagy Zoltán odaadó készségére mindig számíthatott, nemegyszer pénzt kért tőle kölcsön, amit vagy megadott, vagy nem. 1911. február 14-én például részletezi sanyarú anyagi helyzetét, és 47 koronát kér kölcsön. „Ez bizony nagy összeg, de igazán nem tudnám egyebünnen előteremteni e héten; inkább később letörleszteném. Kelleni pedig – a lakás, mosatás és étkezés miatt – sürgősen kellene.” [57.] Márciusban hosszas bevezetés után jön a „kétségbe esett, és aljas gondolat”: mielőbb 40 forintot kér, azzal a fogadalommal, „hogy soha többet ily fajta dologgal nem bántom.” [58.] De „szégyen ide, szégyen oda megint rászorulok baráti szívességére...” Most 35 forintot kér, „illetve amennyit küldhet.” [61.]

Mivel hol egyikük, hol a másikuk élt Debrecenben, illetve Budapesten, továbbá Tóth Árpád olykor pihent Svedléren, többször kényszerült szanatóriumi kezelésre Újtátrafüreden (1925-ben egy félétöltött ott), a barátság legfőbb érintkezési

3 Tóth Árpád *Összes Művei*, 5., *Levelek*, szerk. Kardos László, Akadémiai, Budapest, 1973, 30. levél. A továbbiakban hivatkozásként a levelek számát közlöm. Kovács József Nagy Zoltán lakótársa, később késmárki városi főmérnök, Tóth Árpád feleségének unokabátyja.

4 Tóth Árpád *Összes Művei*, 1., *Költemények*, szerk. Kardos László, Akadémia, Budapest, 1964, 488.

5 Déry Tibor, *Ítélet nincs*, Szépirodalmi, Budapest, 1969, 165.

6 Uo., 157.

formája a levelezés volt. Nagy Zoltán csaknem hiánytalanul megőrizte Tóth Árpád leveleit, melyeket szerencsére publikált, így azok fennmaradtak, sajnos, az ő levelei 1944/45-ben megsemmisültek. Az első Tóth-levél 1909. július 25-én ment barátjához Debrecenből. Ezt 45 követte, ennél többet csak kedves tanítványának, a későbbi színházi rendező Bródy Pálnak írt.

A levelek nem egyforma fontosságúak, terjedelmük az aktuális mondanivalótól függően változó. Az egzisztenciát vagy a művészi érvényesülést érintő közlések mellett olykor lehangoló közérzet-tudósítások kerülnek ki tolla alól, máskor kiszínezett apró események, élvezetes, nem ritkán humoros stílusban. A budapesti híradások az irodalmi élet eseményeibe, az írókkal való kapcsolatokba is bepillantást engednek. Nem rejti véka alá, kit szeret, kit nem, de kritikáiban a bíráló hangnem visszafogottabb. Némely levél a kapcsolat ébrentartásának kedvéért íródott, vagy a nyilvánosság számára érdektelen gyakorlati célból. 1909. szeptember 18-án például szívességet kér, derítse ki, hogy hová küldendő a Rákóczi-emlék pályatervei, ami az öccse számára fontos [36.]. Máskor arra kéri, nézzen utána a *Nyugat*-nál késekedő honoráriumának [47.]. De ő is tesz szívességet! Budapestről számol be azokról az ügyekről, melyekkel Nagy Zoltán megbízta [54.]. Barátja mosodai ügyeit is intézi [55.], még lakása kiadásában is [57.] eljár. Ha személyes alkalom kínálkozik, könyveket cserélnek, megmutatják egymásnak írásait, de levélben is sort kerítenek rá, véleményt várva. 1909. október 21-i levelében megküldi az *Egy leány szobájában* című verset. „A vers értéke felől abszolúte nem vagyok tisztában, de minthogy itt nincs senki, aki megóvhatna esetleges vérszegény dolgaim forgalomba hozatalától, elküldöm a rímelvényt, aminthogy Osvátnak is elküldtem. Ha rossz, hát olvastak már jót is, nem kell kétségbe esni.” [39.] Fontos információ, hogy az *Egy leány szobájában* és az *Őszi napfény* című verse nem tetszett Kardos Albertnek, az utóbbi Nagy Zoltánnak sem az enjambement-k miatt. Ugyancsak e levélben tájékoztatja barátját a *Nyugat* 1909-es debreceni matinéjáról, amelyre őt is meghívták. Bevallja, hogy kissé ódzkodott a fellépéstől, mert eszébe jutott, hogy a Négyessy-féle stílusgyakorlatokon lámpalázzal küzdött.

Fontos esemény ez Tóth Árpád életében, mondhatjuk, költővé avatásának ceremóniája. Október 30-án részletes beszámolót közöl a matinéről, a *Nyugat* szerkesztőinek programjáról. A levélnek számos irodalomtörténeti érdekessége van: megismerte és feltűnően rokonszenvesnek találta Móricz Zsigmondot, Oláh Gábort végül megszerette, Adyt pozórnek látta. „Kedves és jó volt hozzám, de [...] nemigen írnék hozzá még egy ódát, bár a dolgait most is változatlanul csodálom.” [Tudjuk, ha ódát nem is, de fontos versben idézte szellemét: *Nézz ránk, Ady Endre!*] „Nekem természetesen feledhetetlen dolgok voltak ezek” – ez a mondat summája a beszámolóknak [40.]. Évekkel később, 1914. január 12-én Budapestről számol be egy új irodalmi társaság szervekedéséről, amelynek ő is vezetőségi tagja lenne, s a zárt körbe [Kosztolányi, Csáth Géza, Karinthy Frigyes, Nagy Lajos stb.] általa Nagy Zoltánt is meghívták [72.].

Lényeges irodalomtörténeti adaléknak számítanak az 1917–1918 fordulóján írott levelek, amelyek Hatvany Lajos tervezett revüjéről, az *Esztenő* előkészületeiről, majd megindulásáról szólnak, s kendőzetlenül megvilágítják Tóth Árpádnak a szerkesztői hierarchiában elfoglalt helyét: „az én nevem nem szerepelhet nagy betűkkel a címlapon, mint a Karinthyé meg a Kosztolányié, mert még nem elég jó név”, fizetése is

kevesebb. Nem csoda, hogy kifakad társai érdekérvényesítő hajlama ellen. Sérelnem továbbá, hogy a *Nyugat* keddi összejöveteleire nem hívják, az csak a főmunkatársaknak dukál [155–158.].

Az egyik leghosszabb, s irodalomtörténetileg felettebb értékes az 1918. november 28-án kelt híradás, amelyben szubjektív hangnemben referál a Vörösmarty Akadémia alakuló üléséről. Nagy Zoltán a lapokból már tudhatta, hogy kimaradt, most megismerhette a részleteket. Tóth Árpád őt és Tersánszky Józsi Jenőt javasolta, de legnagyobb sajnálatára mindkettőt elvetették, Nagy Zoltánt azzal, hogy „nem eléggé ismert név [...] oeuvre nem eléggé kialakult.” Együttérzéséről biztosítja barátját, s félti, hogy a kudarc hatására még elszántabban fog hallgatni [174.].

A századforduló idején elterjedt szokás volt, hogy a költők egymásnak ajánlgatták költeményeiket. E szokást Tóth Árpád is követte: első kötetének 26 versét dedikálta barátaihoz, főleg költőtársaihoz, Schöpflin Aladárnak kettőt is. Ebben a baráti figyelmességben egy alkalommal Nagy Zoltán is részesült: a *Kisvendéglőben* című költeményét ajánlotta neki. A gesztus formális: semmi konkrétum vagy aktuális esemény nem utal benne a baráti nexusra.

Nagy Zoltán viszont négy verset ajánlott barátjának, [*Az ismeretlen ember, Ének a magasban, A sárga khán, Levél Tóth Árpádhoz*], de csak egy tartalmaz konkrét üzenetet, egy talán rejtett utalást, kettőnek nincs személyes vonatkozása. *Az ismeretlen ember* a végtelen merengés és magány terméke, a képzelet történelmi pásztázása végül részvétbe fordul: „Tudsz-e róla, hogy vannak emberek, / Kikben alig pár emlék szendereg.” Ez talán jelzés az önmagába zárt alanyi költőnek, aki magára vehette a befejező sorokat? „De a te lelked mélye szédítő! / A te lelked a bűvös csodaláda, / Melyben nyugszik véges helyre bezárva, / A végtelen Tér és végtelen Idő!” Tóth Árpád még a *Nyugatban* olvasta a verset, ami számára „Óriási élvezet volt!” Szeretne puffogó superlatívuszokat zúdítani barátjára, de tudva, hogy ez Nagy Zoltánnak csak „udvarias smonca” lenne, igyekszik inkább okosan beszélni. Mégsem állja meg a túlfűtött lelkendezést, többek között az „örületesen artistikus” vers fizikailag valószínűleg gyönyörűséget váltott ki belőle. „Nekem az a véleményem, hogy azok közt a jó magyar versek közt, amelyeket néhány hónapja írtak, *Az ismeretlen ember* a legjobb.” [41.] A költemény a *Nyugat* 1909. november 16-i számában dedikáció nélkül jelent meg, de a kötetben már Tóth Árpádnak szóló ajánlással. Valószínűleg Nagy Zoltán a lelkes fogadtatás okán mintegy ajándékképpen dedikálta a lírai darabot. *Az Ének a magasban* formailag önmegszólító vers, meglehet azonban, hogy Tóth Árpádnak is üzen: az őszben is legyen fogékony az élet derűsebb színeire. Feltételezésünk alapja a dedikáción kívül a *Svedlér* alcím. [A bányavároska és üdülőhely, mint tudjuk, kitüntetett helyet foglal el Tóth Árpád lelki világának térképén.]

Most tudd: lent kertünk sok virággal fészlő...

S mint egy színt kever kettőből a festő:

Engedd, a jelen emléikkel hadd teljék,

S egyszerre fogjon fel merengő lelked

Komor-zöld ormot és pirosló kertet,

Hogy érezzed a perc s az élet teljét.

A feltételezést erősíti, hogy a szonett eredetileg *Mátyáskő csúcsán – Svedlér I.* címen jelent meg a *Nyugat* 1910/17-es számában (szeptember 1.), amit egy másik hasonló című szonett *Svedlér II.* követett Tóth Árpád tollából. (Ez kötetben a *Szeptemberi szonett* címet kapta.)

Szeptember szép szultánja, Ősz, pompás, buja zsarnok,
[...]
Ki góggel és egykedvűn, de fénylőn s mégis áldva
Ősz meg mindeneket, hervadás padisáhja,
Köszöntelek e szirtről, leghívebb dervised.

Hatalmas úrkezed ereszd vállamra kegygel,
S ha térdre tör hús súlya, szólj halkán: most eredj el,
S átkos, dús ajándékul az őszi bút vigyed.

A Tóth Árpád-szonettben a konkrét időbeliség dominál, a költő egyes szám első személyt használ, ami személyesebb alanyi jelenlétre utal. A két vers rokonsága a szonettformában és a hangulatkeltő természeti képsorban mutatkozik, de Tóth Árpád szonettje szabálytalan szótagszámú. A költemények nem versengésből születtek, a szerkesztő hozta egymás mellé őket, amire nemcsak a témahasonlóság, de a közös debreceni származás és a barátság is bátorította. Kosztolányi is együtt tárgyalta 1913-as köteteik kapcsán őket.⁷

A *Levél Tóth Árpádhoz* amolyan műhelydarab, megszenvedve kiküzdött, új ars poetica. Nem véletlen azonban, hogy a címzett Tóth Árpád, a rímek virtuóz mestere: Nagy Zoltán új fejezetet akart nyitni költészetében, amelyben teret juttat „az élő érzés” számára, azaz nem a rímek irányítják tollát, mert a vers nem önmagáért való formajáték, hanem a tanú, a hírvivő üzenete korának és a jövőnek.⁸ A *sárga khán* irtózó látomás a lelke messzi, ismeretlen táján készülődő „sárga veszedelemnek”, amelynek végképp nincs köze Tóth Árpádhoz.

Tóth Árpád a művészi alakítás sajátossága felől szemlélte Nagy Zoltán *Csend! Aranymadár* című kötetét. „Nagy Zoltánnak vannak versei, melyek finom ékszerész munkára emlékeztetnek, szinte precíöz kényességgel és csinnal csiszoltak [...] Vannak versei, melyekben ismét másfajta líra mutatkozik meg: a tűnődésé, mely a magány óráiban egyre az emberi lelket és bánatát kutatja...” Lelkének többnyire borús állapotát hasonlatokban, metaforákban vetíti ki – a költői kifejezésmódnak ez a két tartalmi-formai változata jellemzi Nagy Zoltán művészetét, az utóbbi túlsúlyával. A levelek tárgya hol centrálisan, hol mellékesen egy-egy vershez fűzött értékelő, ritkán bíráló észrevétel. 1909. november 27-én azonban kiemeli barátja versművészetének egyik permanens értékét, „azt ti., hogy a lelkiállapotokat jelző gesztusok felhasználását

7 Kosztolányi Dezső, *A debreceniek. Két költő*, A Hét 1913. április 13.

8 Szabó Lőrinc is felfigyelt a versre: „Nagy Zoltánnak van egy hosszú verse: *Ars poetica, levél Tóth Árpádhoz* címen. A rím ellen szól, meg a szigorú forma ellen, meg a modern zagyaságok ellen, amelyek csupa díszítés és semmi tartalom stb. Nagyon szép és jó vers. Hát mit szólsz ehhez?” Szabó Lőrinc 1920. május 27-én Debrecenben kelt levele Babits Mihályhoz = *Érlelő diákévek*, szerk. Kabdebó Lóránt, PIM, Bp., 1979, 276.

maga is alkalmazza. Aranyánál csodáltam meg ezt sokszor, s furcsának találtam, hogy újabb verselőink ezt a hálás érzésközlési módot nagyon elhanyagolják”. Rámutat egy másik jellegzetességre is: „tudja, hogy én a maga meg-és leíró képességeit mennyire értékesnek tartom.” [43.]

Nagy Zoltán két írásával maradandó emléket állított barátjának. Az első 1917-ben keletkezett, amelyben nem szabályos értékelésre vállalkozott társa első két kötetéről, hanem baráti kalauzt kínál – nem tagadva elfogultságát – „a költő belső élete, a versei és a külső élete között...” Fontos mozzanatnak tartja a családi hagyományokat, főleg szobrász édesapja hatását, ami emberileg „a fellebezhetetlen apai szó”-ból eredt, művészileg „A szobrászműhely benyomásai [...] világos nyomokat hagytak Tóth Árpád költészetében.” A verseken átderengő festő- és szobrászszemlélet vízióit példákkal bizonyítja. Ezeknek az egzotikumok sem mondanak ellent, amelyek főleg napkeleti (iszlám) motívumokban bővelkednek. Kalauzának harmadik részében sajátos realizmusnak nevezi Tóth Árpád alkotásmódját, ezt tiszta, világos képeivel indokolja. Köznapi életeseemény és költészet szoros összefüggése a *Nyugat* költőire már nem jellemző, de Tóth Árpád gyakran merít ihletet életes tényekből, például városokból mint életterekből. Megfogalmazza azt a közismert tényt, hogy nem kedvelte Debrecent, a civisvárost, ennek több költeményében is hangot adott. De nem kétséges a város személyiségformáló hatása. Érdekes – mutat rá Nagy Zoltán –, hogy Budapest szinte a szabadulás élményével hatott rá, jóllehet diákként szomorú, felnőttként szerény körülmények között élt ott is, de „mégiscsak szabadabb, boldogabb az élet, a nagyvárosi kultúra mégiscsak az övé is...” Svedlér a nyugalom, a természetközelség, a szerelem szigete.

Lassan enyhülő melankóliája is elsősorban személyes teher, amit a szomorú ifjúság emléke táplál, a magyar valóság állapota felhőz, ezért ezt Nagy Zoltán „magyar világfájdalomnak” nevezi. Ez reveláns megfigyelés, mert még az életmű lezárulása után is akadt kritikus, aki kevesellte Tóth Árpád magyarság-identitásának költői kifejezését. Az enyhülés okát nem kis mértékben Tóth Árpád természettudományos világfelfogásában, biológiai érdeklődésében látja. Nem mulasztja el megemlíteni, hogy „majd minden versében szó van nőkről vagy egy nőről.” Végül verseléséről szólva rámutat Tóth Árpád sokoldalúságára, tudatos formakezelésére, s kiemeli azt a sajátosságát, „hogy minden eddigi magyar költőnél nagyobb teret enged az enjambement-nek.”⁹ Tóth Árpádot könnyekig meghatotta „a párját ritkító tökéletességű cikk”, amelyet „meglehetősen érdemtelenül kapott [156].

Talán ennél is fontosabb, hogy megmentette az utókor számára és közölte a hozzá írott Tóth Árpád-leveleket, hangoztatván, hogy bizalmas közlésekről van szó, a feladó nem gondolt arra, hogy ezek valaha is a nyilvánosság elé kerülnek. „Ezért, ha kötelességnek érzem, hogy e leveleket megmentsem az utókornak, mielőtt elkallódnak e zavaros kor kiszámíthatatlan széllekeiseiben, nem tudom felmenteni magamat a másik, nehezebb feladat alól sem, hogy legalább halvány másolatát itt ne hagyjam a levelek írójáról őrzött képnek, mielőtt az őrző is az elkallódott levelek sorsára jut.”¹⁰

9 Nagy Zoltán, *Baráti kalauz Tóth Árpád két verses könyvéhez*, Nyugat 1917. december 16.

10 Nagy Zoltán, *Tóth Árpád leveleiből*, Nyugat 1938/6, 416. A bevezető sorok lényeges megállapítása: „Költészete komorabb, mint egyénisége volt.”

Valóban, e levelek nélkülözhetetlenek nemcsak a Tóth Árpád-kutatás, de a korszak tágabb kontextusának feltárása miatt is, hiszen idővel a privát, sőt intim információk is életrajzi dokumentummá, irodalomtörténeti értékke nőttek, a némelykori kaján megjegyzések, obszcén kiszólások sem rontják a diákos, mélyérzésű költő nimbuszát. A levelek bizonyítják e barátság harmonikus természetét, amelyet a szeretet, kölcsönös megbecsülés tartott össze, kizárja az érdek jelenlétét, a hízelgést, a szerepjátszást, a felek egyformán fontosak egymás számára, mert a kapcsolatnak mindkét fél szellemi, lelki haszonélvezője, noha nem volt kétséges Tóth Árpád magasabb művészi kvalitása.

Tóth Árpád *Bírálatok és tanulmányok*¹¹ című kötetéről szólva nemcsak költőtársa rendkívüli műveltségére, bíráló attitűdjének a műre irányuló tiszteletére, az értéket kereső objektivitására mutat rá, de arra a szervezősége is, amely saját versvilága és mások költészetének vizsgálati szemlélete között fennáll. Az írások együtteséből kiderül, hogy Tóth Árpád nem állhatta a poénra kihegyezett vagy túlírt verset, és különösen érzékeny volt a képzavarra. Három tanulmányt tart különösen jelentősnek, a Baudelaire költői képeinek elemzését, a Kaffka Margit regényeivel foglalkozó esszét és különösen a sok kérdést tisztázó Ady-tanulmányt.

Irodalmunk fő sodra félre vetette Nagy Zoltán költészetét. Kardos László pontosan megfogalmazta ennek okát: „Nagy Zoltán költészetéből hiányzik az »új«-nak az a káprázatos vagy meghökkentő változata, amely kora legnevesebbjeit annyira bélyegezte. Jócskán idegen volt tőle a kortársi líra lázadó és hatásos exhibicionizmusa, idegen minden, amit rikítósnak, szenzációs-nak, modern provokációnak érezhetett volna a méltó olvasó. Érettség, teljesség és harmónia volt az eszménye, nem a megdöbbenés, elképesztés. Szerény költő volt, de gazdagon és büszkén szerény, akinek alázatában nemesen magas megvetés izzóit minden vásári trükk, minden olcsó hangosság, minden »hatásos« színfolt iránt. A kor lírai zenekarában ez a költészet, jóllehet szoros, rokon szálak fűzték a kortársköltők műveihez, igazában alig lehetett »versenyképes.«¹² Legújabbban Gyárfás Endre emlékezett rá, személyes vonatkozású cikkének summája: „nemcsak jogász, de jó költő is volt.”¹³

Az egyre szűkebb irodalmi közvélemény a tagadhatatlanul fellelhető hatások miatt Tóth Árpád szatellitjeként tartja számon, pedig önálló költői világot teremtett, s néhány versének ott a helye a magyar költészet kincsestárában. Teljes egyetértéssel idézünk szép verseinek egyikéből:

Ha van füled, halld hangtalan beszédem;
Mindegy mi voltam: voltam az, ami,
Egy hang voltam az Isten énekében
És kár lett volna el nem hangzani.
[*Sírkőre*]

11 Tóth Árpád, *Bírálatok és tanulmányok*, A debreceni zsidó gimnázium nyolcadik osztályának kiadványa, Debrecen, 1939.

12 Kardos László, *Ének a magasban. Jegyzetek Nagy Zoltán összegyűjtött verseiről*, Élet és Irodalom 1962. április 21., 7.

13 Gyárfás Endre, *Egy elfelejtett költő*, Népszava 2023. január 28., 8.